

„Луда“ љубав Божја и апофатичка теологија*

II

5. Хришћански одговор

Данас се свуда води спор о темељима хришћанства; многи западни теолози изван Православља више ни сами не знају у шта заправо верују. „Демитизација“ неизбежно лишава хришћанство његовог еванђелског садржаја. Није тешко превазићи једну застарелу троспратну космологију; битно је, међутим, не дирати у апсолутну различитост трансцендентних истина од свих природних процеса. Електрична струја нема ничег заједничког са реалношћу чуда. Крст остаје саблазан и лудост и треба га прихватити као врло тачан израз којим се казују верске истине кроз историју. „Под изговором светлости, говорио је свети Серафим Саровски, ми смо закорачили у такву таму незнања да је нама данас несхвативо јављање Бога људима, што је за старе било нешто свима познато и нимало необично.“

Тилихово инсистирање на сусрету с Богом у хоризонталној димензији, Робинсоново одбијање да Бога стави у категорију простора, Бултманова демитизација, све су то различите реакције против разних теологија које спречавају да Еванђеље продре у један десакрализован и секуларизован свет, у једну културу искључиво овоземаљску. Ове реакције, оправдане као критика, истовремено су неуспешне због непознавања апофатичке (негативне, одречне) теологије.

Путем апофатике (одрицања) Свети Оци уче да је Бог неупоредив у апсолутном смислу, да се ни једним именом не може прикладно изразити. **Адонаи** замењује неизрециво име Бога, а **Јахве** је Име које се не сме изрећи. Класична катафатичка (позитивна, потврдна) теологија није тиме обезвређена, него је суочена са својим сопственим ограничењима. Она разматра само откривена својства Божија, само јављање Бога у свету, преводи их на разумљив језик, али ипак ови преводи остају шифровани, симболични изрази, јер је Божанска стварност апсолутно изворна, трансцендентна и несводива на било

---

* Наставак из књиге Павла Евдокимова, *„Луда“ љубав Божја*, превела Јелисавета Вујковић.

који систем мисли. Око неизмериве дубине Божје пламени мач херувима описао је један непремостиви круг тишине.

Апофатички (одречан) пут није и пут порицања. Он нема ничег заједничког са агностицизмом, јер „негирање није негација” (одрицање није порицање). Исто тако, он није обичан коректив и упозорење на обазривост. Посредством својих негација он води до једног мистичког над-сазнања и до сасвим парадоксалног појимања Непојмивог. „Интуитивним, исконским, једноставним приступом” он доводи до надразумних сазнања. Најважније у овом методу је то да он у ствари значи превазилажење, али се ипак не одваја од историјске и библијске основе; он не личи на иконоборство апстрактне уметности; што је виша вертикала његове трансценденције, тим више је он укорењен у хоризонтали иманенције. Суштина овог пута састоји се у довођењу људског духа до искуства сједињења са Богом, исто као и света тајна сједињења у Евхаристији. Што је Бог више непознатив у трансцендентности свога битија, тим више се опитно доживљава Његова непосредна близина као **Постојећег**. Међутим, данас није више у центру пажње проблем Божијега битија, чак ни Његово постојање, него Његово присуство као **Постојећега** у историји људи.

Када се Свети Оци дотичу тајне, они осећају немоћ речи и прибегавају противречном начину изражавања и симболима. Отуда изрази, као што су „надамо се ономе што већ постоји” или „он се сећа будућности” или утолимо жећ „на кладенцу воде живе”. Данас подстицајем великих филозофа и дубинске психологије, симбол добија ширину авангардне мисли. Дубока мисао Павла Рикер-а „нада је исто што и сећање”, протумачена у светлости симбола у патристичком смислу, значи да је свака нада заснована на епифанији, на богојављању.

Симбол (од грчке речи „спојити у једно”) подразумева састављање две половине: симболизујућег и симболизованог. Симбол врши изразну функцију значења и истовремено он иступа као носилац присуства, он је тада знак епифаније и сведочи о доласку Надпојавног.

Литургија је усредсређена на силазак Духа Светога, на епиклезу¹ која чини да сећање постане богојављење, тојест чини да минули догађај буде присутан. Зато једини ефикасан доказ о постојању Бога јесте доказ литургијски кроз молитвено поклонење. Молитва сведочи о Ономе који њу слуша. То је важно, јер субјективне слабости појединог верника немају никакве везе са објективном вредношћу његове вере. Истински субјект вере није изоловани појединац, него њено „литургијско ја”, транс-субјективно место вере као откривења. Неки савремени тумачи овако преводе Књигу Постања 2, 15: „И узевши Господ Бог човека намести га у врту Едемском, да у њему чинодејствује и да га чува.” У овом наглашеном симболизму рај је изједначен са светиштем и први човек је његов свештеник **чувар**: у свом корену он је **литургијско биће**.

Проповед је неразводјни део литургије. Према Бултману Христос је васкрсао по апостолској керигми (по оглашавању спасења). Али Васкрсење нема никаквог смисла уколико није историјски догађај, оно ни у ком случају није, рецимо, субјективна визија апо-

¹ Епиклеза је најсвечанији моменат у православној литургији када свештеник призива Светога Духа да претвори хлеб и вино у Тело и Крв Христову.

стола Павла. Одбацујући са Бултманом сваку објективизацију (опредмећење) ове мистерије, треба, међутим, сачувати објективну вредност саме чињенице као такве. Васкрсење је у оглашавању спасења, а оглашавање спасења је у евхаристији. Евхаристија је живи спомен Васкрсења и отуда његово најнепосредније оглашавање, јер она укључује у Васкрсење сваког причесника и од свих њих чини „збор бесмртника”. Свети Иринеј Лионски каже: „Наше учење је саобразно евхаристији, а евхаристија га са своје стране потврђује”² Тај догађај из прошлости данас има још већу вредност. У **Изрекама** светог Исака Сиријанског стоји: „Једини велики грех јесте бити неосетљив према Васкрслеме”. (Изрека 118). Какво чудесно пророчанство, из 7. века, које уједно изриче суд над оскудношћу сваког критичког духа уопште који одбацује историјску стварност Христовог Васкрсења.

Апофатичка теологија и појам симбола, то су златни кључеви за сваки екуменски дијалог као и сваки дијалог са светом. Овај приступ је најефикасније средство за „раскаменивање” данашње скамене теологије и пут да се избегне прекид између небеске вертикале и земаљске хоризонтале чије укрштавање сачињава **Мистерију Крста**.

Нови завет пружа различите „перспективе” припаднику једне исте вере и тако настају различите теологије и различите духовности: јовановска, петровска, павловска. Плурализам у теологији је дозвољен. Насупрот томе, догме су постављене на једну висину где им је намерно дата форма литургијских исказа. У Никејском Символу вере, Дух Свети се „обожава и слави”, што нас упућује на тајноводствену (мистагогичну) функцију Духа, функцију литургијског и доксолошког поретка. Зато се разумљиви део догме не може одвојити од њеног ширег, литургијског, садржаја. Свака догматска тврдња потиче из катафатичке (потврдне) теологије, коју Свети Оци називају „символичком”. Однос симболизујућег и симболизованог чини да је свака догма једна словесна икона, једна разумљива икона Истине. Али свака икона садржи, пре свега, поруку Богојављања, сведочи о присутности Онога кога приказује. Кроз догму, дакле, треба проникнути у стварно присуство Истине и њу не побркати са њеном формулом, са оним како се она представља у разним културама, нити њу треба одвајати од догматске целине **доживљене** у литургији.

Екуменски дијалог у суштини је усмерен према сабору свих Цркава како би се заједнички преиспитало свето наслеђе апостолске вере, увек одвајајући Истину од њеног вишезначног ликовног израза, попут различитих иконографских композиција исте теме, али које теже **Једном Једином Лицу**.

ВЕРА И ДОКАЗИ

Свети Григорије Нисијски види у Аврааму слику човека који, не питајући ништа, улази у дубине Божанских тајни. Људи, међутим, постављају питање и, нарочито, траже доказе. Али докази омаловажавају, и Господ неће да их даје. Мисаони пак став примећује:

² *Adversus haereses* (Против јереси), IV, 18, 5.

„Откровење значи скидање вела, док Оваплоћење још више покрива Лице Божје”.

Из оптимистичког доказивања да Бог постоји распростире се „суштинска досада” и превића се да Бог није очигледан и да је Његово ћутање Божанско својство, јер сваки присилни доказ врши насиље над људском савешћу. Зато Бог ограничава своју свемоћ, одриче се свога свезнања, не даје никакав знак и затвара се у ћутање своје страдалне љубави. Он је говорио кроз пророке, Он је говорио за време Христовог земаљског живота, али после Педесетнице Он говори само наиласком Духа Светога. Управо кроз то ћутање, вели Никола Кавасила, Бог пројављује своју маникос ерос, „луду” љубав према човеку и Његово непојмиво поштовање човекове слободе. „Начин на који нам Бог пружа руку управо је такав да чини ту руку невидивом³.” Рука распетог Христа покрива наше очи, али та је рука прободена и наше очи виде кроз њу.

Вера представља одговор на такав понизан (кенотичан) став Бога (види Филипљ. 2, 7). Управо зато што човек може да каже Богу не његово да има тако дубок одјек и досеже до висине Божијега да. Зато Бог и прихвата да буде одбијен, непризнат, одбачен, истеран из своје сопствене творевине. На Крсту, Бог, против Самог Себе, стао је на страну човека, и према Пеги-у, „Бог је био и човек”.

Никола Кавасила је то прекрасно изразио: „Бог се јавља и изјављује своју љубав, но одбијен, Он чека на вратима... За све добро што нам је дао, Он за уздарје тражи само нашу љубав; за узврат Он нас ослобађа свих дугова”.⁴ Хришћанин је јадан човек, али он зна да постоји Неко још јаднији, а то је онај Просјак љубави на вратима нашега срца. „Ево стојим на вратима и куцам, ако ко чује глас мој и отвори, ући ћу к њему и вечераћу са њиме” (Откр. 3, 20). Син долази на земљу да би сео за „трпезу грешника”. Љубав може да буде само приношење жртве све до смрти. Бог умире да би човек живео у Њему.

Вера је заснована на узајамности двају „Нека буде”, двају да, на сусрету снисходеће Божије љубави и љубави узлазеће од човека ка Богу. Божји глас је тих, и он зове веома благо, и никада наметљиво. Бог не наређује, Он упућује позив: „Чуј, Израилу”, или „Ако хоћеш да будеш савршен”... Наредба једног тиранина изазива потмули отпор. Позив Домаћина Гозбе ствара радосно расположење онога „који има уши”, онога који је сам себе изабрао, примајући у своју руку дар понуђен од небеског Цара.

Људска слобода уопште не значи да је човек узрок свога спасења, него да сам Бог не може да наметне своју љубав. Вера нам говори: „Дај ми твој мали разум и добићеш Логос” — „дај своју крв да би примио Духа”. Опит вере даје нам одмах одговор: само призивање Божијег имена по себи чини да осетимо непосредну близину Некога који је непознат, а који је интимно одувек познат.

Докази су недовољни, јер Бог је једини критериј своје истине. У свакој мисли о Богу, Бог је онај који у људском духу мисли о Самом Себи, а то и јесте прави смисао онтолошког доказа. То значи

³ Јосиф Малег, *Полусенке*, стр. 98.

⁴ *Живот у Исусу Христу*, превод С. Брусале, Шевтоњ 1960, стр. 80.

да се вера не измишља, да порекло није у произвољности разума, него да је она дар који је понуђен свима како би Бог могао да обитава у свакој људској души. Према учењу Светих Отаца, Дух Свети је ипостасни Дар, и зато молба Оцу да Дух дође никада није одбијена, јер би то противречило самој природи Духа: „Колико ће ваш Отац небески дати Духа Светога онима који га моле”, вели Господ.

6. Слобода и пакао

На атеистичку формулу: „Ако Бог постоји, човек није слободан”, Свето Писмо одговара: „Ако човек постоји, Бог више није слободан”. Човек може да каже Богу не, али Бог не може више да каже човеку не, јер, према светом Павлу, у Богу постоји само да (2 Кор. 1, 19), да Његовог завета које је Христос поново рекао на Крсту. Дакле, „ја сам слободан” значи „Бог постоји”. Бог јемчи слободу сумње, да не би повредио људску савест.

Бог је створио „другу слободу” и излаже се крајној опасности од једне слободе која самосвесно надире, а која може и Њега самог да доведе у шкрипац, да Га примора да сиђе у смрт и пакао. Међутим, Он добровољно пристаје да буде убијен, да би дао убицама опроштај и васкрсење. Његова свемоћ састоји се у томе да ствара простор за људску слободу, да покрије велом своје предзнање како би успоставио разговор „на равној ноzi” са својим сабеседником — човеком, у томе да га воли чак и по цену бескрајнога страдања које очекује слободно саосећање, слободно стварање заједничког живљења Бога и Његовог детета. Једна изрека Светих Отаца гласи: „Бог може све сем да примора човека да Га воли”. Божја свемоћ се изражава кроз животворни Крст, који је једини одговор на атеистички приговор на постојање слободе и зла.

„Царство небеско је међу вама”, а то значи да је и пакао такође међу људима. Марсел Жуандо је то на оригиналан начин описао: „Ја лично, и нико други, могу да изградим једно царство којем Бог не може ништа, то је пакао... Но, ако човек не зна шта је пакао, то је зато што није схватио своје сопствено срце⁵.” То је пакао свих очајника који истражују сатанске дубине и бацају своје хуле према празном небу.

Међутим, и то паклено очајање Христос је надвладао, јер је као нико узео на себе Божје ћутање: „Боже мој, зашто си ме оставио?” (Мат. 27, 46). Управо на том нивоу јавља се неминовност пакла која произилази из човекове слободе да воли или не воли Бога. Управо из те слободе рађа се пакао, јер она увек може да каже: „Нека не буде воља Твоја”, и онда сам Бог не може да измени ту реч.

Слобода да се Богу каже не такође је од Бога, тојест, она нема граница. Та човекова слобода избора, његова слобода да стави вето, чини да му је судбина условна. И то је, може се рећи, пакао за Божанску љубав, то је небеска димензија пакла, божанска визија човека погруженог у мрак усамљености.

Ваља хитно унети исправку у оно „застрашивачко” и „казнено” схватање Бога. Немогуће је више веровати у Бога равнодушног и без

⁵ Алгебра моралних вредности, стр. 229.

срца. Једина чињеница која може да узбуди савременог атеисту, то је чињеница да је Христос сишао у пакао. Маколико пакао био дубок, у којем се већ неки људи налазе, Христос у стању ишчекивања је још дубљи. Оно што Он тражи од човека, то није ни врлина, ни морализам, нити слепа послушност, него један крик поверења и љубави из дубине свога пакла. Човек не треба никада да пада у очајање, јер иако падне, пашће ипак у наручје Божје, а Бог никада не очајава. Свети Антоније је говорио да пакао сигурно постоји, али само за њега лично, што значи да пакао никада не постоји „за друге”, да се о њему никада не може говорити као о предмету изван нас самих.

7. Немоћ свемогућег Бога

Идеја о свемогућем Богу затвара самог Бога и Његову визију у један безизлаз унапред распоређенога света. Зло постаје неизбежна мрља на Његовој творевини, које Бог трпи не признавајући да је одговоран за зло. Сенка само истиче лепоту светлости...

У одељку Посланице Филипљанима 2, 6 — 11 налазимо врхунско објашњење које говори о истинском отуђењу самога Бога. „Понизио је Сам себе узевши обличје слуге... поставши послушан до саме смрти”. Божанска свемоћ добровољно се понижава, одриче се сваке моћи, нарочито сваке воље за моћ. Христове речи: „Ја сам међу вама као онај који служи”, говоре нам о нечем суштински другачијем него што су наши људски појмови. Бог је више него Истина, јер Он задева Истину својим телом поставши „нешто друго”, осиромашивши себе самога. Свемоћ Божје „луде љубави” (маникос ерос-а) не уништава тек једноставно зло и смрт, него их узима на себе: „Смрћу својом Он победи смрт”. Његова светлост извире из разапете и васкрсле Истине.

Посматрајући страдања невиних, ненормалну децу и бесмислене несрећне случајеве у овој светлости, намеће нам се најпарадоксалнија мисао о непобедивој немоћи Бога. Једини прикладан одговор је да се каже „Бог је немоћан”, и да Он може једино да страда са нама, да је страдање „хлеб који Бог дели са човеком”. Заиста, немоћан је, али не у смислу Његове природне свемоћи, него је немоћан у својој љубави која се добровољно одриче своје моћи. Посматрана са тог аспекта немоћи, та љубав је, по речима Николе Кавасиле, „луда љубав Божја према човеку”.

Насупрот испредању о страшном и равнодушном Богу неких западних теолога, залуталих на странпутицама Старог завета, Бог је уствари срдчан отац: „Отац је Љубав која разапиње, Син је Љубав разапета, Дух је непобедива моћ Крста.” То је мистерија разапете љубави, која блиста у зори пасхалнога јутра, то је она „победоносна немоћ” која је јача од смрти и пакла.

Обриси ове мистерије наслућују се у јеврејској мистичкој мисли. Равин Барух покушава да објасни да је Бог сапутник у изгнанству, напуштени усамљеник, непризнати странац међу људима. Једног дана његов унук се играо „жмурке” са једним другим дечаком. Он се сакрио, али онај други није хтео да га тражи и одлази. Унук долази плачући да се потужи своме деди. И тада рабин, и сам очију

пуних суза, узвикне: „Бог исто то каже: „Ја се скривам, али нико не долази да ме тражи.”⁶

Или рецимо ова друга дубока мисао: „Божанско милосрђе је сажаливост Бога”, а може се рећи да је то Божија немоћ.

Један светитељ је једном рекао неком детету: „Видиш, када би могао да се играш са Господом, то би било нешто најдивније што се икада збило. Сви Га узимају тако озбиљно тако да Он испада убитачно досадан... Играј се, синко мој, са Богом! Он је најбољи другар у игри.”

Божјој немоћи одговара човекова немоћ. Свети Пајсије Велики молио се за свога ученика који се одрекао Христа. Господ му се јавио и рекао му: „Зар не знаш да ме се одрекао?” Али светитељ није престајао да га сажалева и да се још усрдније моли за свога ученика, и тада му Господ рече: „Пајсије, уподобио си се Мени у љубави.”

8. Тајна ћутања

Шта можемо да одговоримо једном атеисти који тражи доказе? Једино ово: чим човек уђе у себе и поново нађе свој унутарњи мир, он осећа неку наду која долази од „оца који је у тајности” (Мат. 6, 6). Отац казује своју Реч кроз свога Сина. Та реч није тешка, него сведочи о непосредној близини: „Ево стојим на вратима и куцам” (Откровење 3, 20). Има нешто неизмерно снажније од било каквог доказа: јасна очигледност, необорива истинитост; Бог постоји, Он је присутан, и „пријатељ Женика чује Његов глас и његова радост је велика”. Христос тражи од својих ученика да се радују оном великом радошћу чији су корени дубљи од човечанства, и налазе се у објективном постојању Бога, у Његовој тројичној радости. Бог вели: „Волим те љубављу вечном” (Јеремија 31, 3). — И „како се радује женик невести, тако ће се теби радовати Бог твој” (Исаија 62, 5).

Ћутање је пост пред Божић, то је време чекања „иако је ноћ”, то је очекивање *неочекиваног*, и како вели Хераклит: „Ако се не надамо, нећемо ни срести неочекиваног”.⁷ Ненадање је оно што нас разара и испуњава ништавилем, али очајање је на прагу наде. „Држи ум свој у паклу, и не очајавај”, рекао је Христос једном савременом монаху духовнику.

Једино кроз ћутање можемо схватити реч светог Максима Исповедника: „Љубав према Богу и љубав према људима то су две стране једне исте целовите љубави”. У једном бескрајном уздаху ћутање покрива миром земљу: „Све је твоје, Господе, ја сам Твој, прими ме”. На питање: да ли је боља контемплација (сазерцање) или активан (делатан) живот, свети Серафим је одговорио: „Наћи свој унутарњи мир и молчање, и мноштво људи наћи ће своје спасење око тебе”. Бог је створио анђеле „у ћутању”, кажу Свети Оци. Господ руководи молчалнике, док су букачи смешни у очима ангела.

⁶ Мартин Бубер, *Приче хасидимске*, Париз 1963, стр. 157.

⁷ Лаин Ентралго, *Чекање и нада*.

„Господ ће ратовати за вас, а ви ћете ћутати (Излазак 14, 14), то је једно посебно ћутање, молчање, које представља једну другу битку за чистоту и безазленост срца способног да прими дар и да се радује Божијој победи.

„Господ је затворио врата за Нојем” (Постање 7,26) и Нојево ћутање припремило га је да постане знак завета. Исто тако и Јона или Јов, који „меће руку своју на уста своја” (Јов 40,4) и чека поруку, животворну реч од Бога. Апокалипса (8,1) указује на ћутање свих небеских сила пред најавом коначних откривења. Тек пошто је Захарија занемео и ћутао, народ је разумео да је Захарија добио неко откривење (Лука 1, 20—22). У опису свештеничког рукоположења код св. Иполита наређује се да у најсвечанијем тренутку полагања руку сви присутни ћуте, због силаска Светога Духа.

Велико ћутање обузима Земљу на Велики Петак пред страдање Христово. Пошто је у тај дан огласио смрт Бога на Крсту, свет као да се погружава у ћутање Велике Суботе. Према учењу Светих Отаца, пре него почнемо да слушамо речи Христа Бога, треба да послушајемо Његово ћутање, према светом Исааку „језик онога света који ће доћи” а *ћутање овде значи обитавати у дубини Божије Речи*. Ово човек постиже само када изгради у себи своје сопствено ћутање.

Управо у таквом ћутању у царској слободи духа сваки човек је позван да одговори на веома просто питање: „шта је Бог?” Један свети Григорије Нисијски једноставно одговара на то: „Ти си Онај кога воли душа моја”.